

Miloš Petrović

IZOLACIONISTIČKI NARATIVI U SRBIJI KAO NASLEĐE JUGOSLOVENSKE KRIZE

APSTRAKT: U ovom radu biće analiziran politički diskurs u Srbiji pred eskalaciju jugoslovenske krize. Autor se naročito fokusira na izolacionističke narative, nastojeći da identifikuje i objasni njihove osnovne manifestacije. Izolacionistički diskurs je posedovao dvostruku svrhu: da uputi na pogoršanu poziciju naroda unutar jugoslovenskog konteksta, kao i na spoljnoj ravni, tj. na međunarodnom nivou. Takav diskurs takođe se tumači na primeru mita o nacionalnoj izuzetnosti, koji je upotrebljavan u kontekstu navodnih nepravедnih politika i trendova, s jedne strane, i ohrabrivanja nacionalnog samopouzdanja i možda i percepcije o superiornosti, s druge strane. U cilju ilustracije takvih fenomena autor analizira govore Slobodana Miloševića koji uključuju i primese mita o „bedemu hrišćanstva“ (Antemurale Christianitatis), kao i druge aspekte koji su ohrabivali udaljavanje, otuđivanje, ali i psihološku mobilizaciju za period sukoba koji je usledio.

KLJUČNE REČI: izolacionizam, politički diskurs, politički narativ, jugoslovenska kriza, Srbija, govor, nacionalna posebnost, bedem hrišćanstva.

Uvodne napomene

Raspad socijalističkog poretka i nestanak bipolarnog sistema u međunarodnim odnosima do temelja je poremetio funkcionisanje SFRJ kao politički nesvrstane zemlje, koja je krenula da se

razdvaja po etničkim linijama. Na prvim višestranačkim izborima u jugoslovenskim republikama, uključujući i Republiku Srbiju, vlast su osvojile stranke sa nacionalističkim političkim platformama koje su nastojale da se što više distanciraju od socijalističkog nasleđa. Dok to samo po sebi nije specifikum samo tog regiona već i šireg područja srednje i istočne Evrope, SFRJ je prolazila kroz višeslojnu političku krizu, ne samo usled nestanka sovjetskog modela spram kojeg je orijentisala svoj „napredniji“ vid socijalizma, već i zbog svoje izražene kulturološke, etničke i druge heterogenosti, koja je u različitim delovima zemlje postala meta međusobno isključivih političkih narativa.¹ Uporedo sa procesom ustavnih izmena u Srbiji od proleća 1989. godine otpočelo je nekoliko procesa u saveznom kontekstu: stvaranje višestračkog sistema, gubitak ugleda i moći saveznih ustanova i internacionalizacija jugoslovenske krize.² Novouspostavljene političke elite nastojale su da iskoriste ideološko-vrednosni vakuum koji je nastao usled urušavanja socijalističkog sistema upotrebom nacionalističkog narativa koji je neretko prelazio u otvoreno neprijateljstvo i govor mržnje spram drugih grupa.

Nacionalistički diskurs postao je vezivno tkivo nove ideologije koja je za cilj imala homogenizaciju stanovništva u dvostrukoj ravni: u pozitivnom smislu – isticanjem svih onih kulturoloških i društvenih običaja i posebnosti koje grade zasebne identitete, kao i u negativnom smislu – potenciranjem razlika, istorijskih razmirica i podupiranjem stereotipa i pseudoistorijskih konstrukata. Na mesto socijalističke premise o zajedništvu (tj. „bratstvu i jedinstvu“) unutar nadnacionalne države nastupili su partikularni i međusobno sukobljeni diskursi, iako su na višestranačkim izborima zapravo prevagnuli formalni sukcesori komunističkih partija.³ Ti su

¹ Žarko Gudac, Miroslav Đorđević, *Politička istorija (XIX i XX veka svetska i nacionalna)*, (Beograd; Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa, Beograd, 2000, str. 265).

² Ričard Krempton, *Balkan posle Drugog svetskog rata*, (Beograd; Clio, 2003, str. 327-328).

³ Videti fusnotu br. 6 u: Erik Hobsbaum, *Doba eskrema (istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991)*, (Beograd; Dereta, Beograd, 2004, str. 358).

procesi bili očigledni i u Srbiji, u kojoj je još od kraja 1980-ih naraslo nezadovoljstvo usled pogoršane ekonomske, političke i društvene situacije, posebno na teritoriji Socijalističke Autonomne Pokrajine Kosovo,⁴ koje je postalo poprište tenzija između albanske većine i srpske manjine.

Nacionalistički narativ – vesnik postjugoslovenskog sukoba

U ovom radu biće analiziran politički narativ u Srbiji uoči nastupanja jugoslovenskih ratova, pri čemu će naročito biti zastupljeni aspekti poput ideološke propagande, mitova i izolacionističke politike. Autor nastoji da identifikuje osnovne elemente i poruke sadržane u izolacionističkim narativima koji su predmet ove analize. Istraživanje polazi od stava da su navedeni instrumenti političkog diskursa korišćeni za ukazivanje na osećaj napuštenosti i izolovanosti srpskog naroda na dva nivoa: na unutrašnjem nivou, od strane drugih naroda SFRJ, i na spoljašnjem nivou, od strane pre svega zapadnog dela međunarodne zajednice. U svrhu ilustracije autor analizira govore predsednika socijalističke republike Srbije, Slobodana Miloševića, poput gazimestanskog iz 1989. godine, diskurse o „braniocima hrišćanstva“ koji su bili prisutni u srpskom i hrvatskom političkom etru, kao i druge aspekte koji su, kako autor smatra, ohrabivali produbljenje društvenih i drugih razlika, razmimoilaženje i otuđenje između jugoslovenskih republika i naroda, kao i psihološku mobilizaciju za period sukoba koji je usledio.

Fenomeni koji su deo ovog rada mogu biti analizirani pomoću nekoliko teorijskih aspekata. Najpre, pomoću istorijskog metoda događaji u Srbiji biće postavljeni u okvire jugoslovenske krize

⁴ U cilju preglednosti u daljem tekstu umesto tadašnjeg pravosnažnog imena *Socijalistička Autonomna Pokrajina Kosovo* biće upotrebljavan neformalni naziv *Kosovo*.

devedesetih godina prošlog stoleća, kao i širih promena u istočnom delu kontinenta kao posledice kolapsa socijalističkog poretka. Specifičnost jugoslovenske države kao nesvrstane, kao i njen pokušaj održavanja “ekvidistance” u odnosu na dva ideološka bloka, bila je povoljna za formiranje stavova o jugoslovenskoj izuzetnosti, pa i superiornosti u odnosu na druge aktere. Ti aspekti opstali su u formi recidiva u pojedinačnim balkanskim nacionalizmima, poput srpskog, koji je u mnogim aspektima nastojao da integriše jugoslovenske ideološke postulate i postavi se kao naslednik u pogledu prava na očuvanje nadržavnih tekovina. Krajem osamdesetih godina 20. veka demokratske promene su već počele da se odvijaju i istočnoevropskom prostoru. Zapadni model je prevagnuo, a socijalistički obrasci su prevaziđeni i obustavljeni. To je značajno destabilizovalo ideološke, političke, ekonomske i druge temelje jugoslovenske države, koja je svoj identitet zasnivala upravo na razlikovanju u odnosu i na istočne i na zapadne susede.⁵ Posmatrano kroz perspektivu realizma, država je nastojala da očuva svoju nezavisnost, odnosno, da u što većoj meri izbegne međuzavisnost od drugih međunarodnih aktera; to joj je uglavnom i uspevalo, dok je ravnoteža između Zapadnog i Istočnog sveta postojala. Međutim, Varšavski pakt je kasnih osamdesetih godina bližio činu raspuštanja, čime je nestajao jedan od aktera u odnosu na kojeg je SFRJ trasirala svoj razvoj i svoj državni koncept. Suočena sa neoliberalnim pobednikom u svom okruženju, kriza je poprimila ne samo systemske, već i društveno-identitetske crte, kako u unutrašnjem tako i u međunarodnom smislu.⁶

U takvim okolnostima, heterogenost jugoslovenskih republika postojala je sve očiglednija, posebno u socijalističkim okvirima koji su u susedstvu neumitno nestajali. Uticaji okruženja i

⁵ Ričard Krempton, *Balkan posle Drugog svetskog rata*, (Beograd; Clio, 2003, str. 174-175).

⁶ Za bliži uvid u savremenu evoluciju međunarodnih političkih identiteta u Srednjoj i Istočnoj Evropi konsultovati: Miloš Petrović, *Dynamic regional political concepts and the European integration process*, in: *Russia and Serbia in the contemporary world: bilateral relations, challenges and opportunities*, (eds. Bogdan Stojanović, Elena Georgievna Ponomareva), (Belgrade, Institute of International Politics and Economics, 2020, pp. 167-184).

multidimenzionalnost u inače složenoj SFRJ vodili su tome da su narodi ne samo počeli da svoju budućnost posmatraju odvojeno jedni od drugih, već i drugačije jedni od drugih; dok je Slovenija najranije iskazala spremnost za stupanje u evropske integracije, u Srbiji ta politička volja neće postojati barem do početka 21. veka. To se odrazilo i na politički diskurs, koji je u Sloveniji bio više na tragu srednjeevropskog narativa o povratku Zapadu,⁷ dok evropska ideja u Srbiji nije postala strateški relevantna do početka 21. veka.⁸

Mit o nacionalnoj izuzetnosti, ili posebnosti, predstavlja važan aspekt izolacionističkog diskursa u Srbiji koji će biti analiziran u ovom radu. Prema toj paradigmi, nacionalna kultura je jedinstvena, sa posebnom istorijom, vrednostima i sistemom uverenja koja nisu uporediva sa drugima. U kontekstu ovog istraživanja analizira se upotrebljivost takve matrice za ohrabrivanje nacionalnog samopouzdanja (ali možda i stanovišta o superiornosti nad drugima), između ostalog i kako bi se osnažila izolacionistička i suverenistička logika. Tome je poslužio i podupiranje percepcije o kontinuirano nepravедnom tretiranju jednog naroda. U tom su cilju korišćeni različiti elementi, od insistiranja na neprolaznim nacionalnim vrednostima (sloboda, junaštvo, dostojanstvo, suverenost), do podsećanja i manipulacije istorijskim sećanjima (primer “kosovske izdaje”).

Uloga mitova je suštinski važna za politiku kao delatnost, koja koristi simbole, metafore, generalizacije i druge instrumente. Dok su narativi inspirisani istorijom neretko u službi političkih procesa, povesne činjenice često su nedovoljno poznate ili marginalizovane, kako u javnom

⁷ O srednjeevropskom prostoru tokom Hladnog rata, napuštenog od „Zapada“ i integrisanog u istočnu strukturu, konsultovati: Milan Kundera, *The Tragedy of Central Europe*, in: *Re-Thinking Europe: Thoughts on Europe: Past, Present and Future*, (eds. Mathieu Segers, Yoeri Albrecht), (Amsterdam, Amsterdam University Press, 1984, pp. 191-209). Za slovenački i delimično hrvatski kontekst konsultovati: Nicole Lindstrom, “Between Europe and the Balkans: Mapping Slovenia and Croatia's "Return to Europe" in the 1990s“, *Dialectical Anthropology*, Vol. 27, No. 3/4, 2003, pp. 313-329

⁸ Miloš Petrović, *Dynamic regional political concepts and the European integration process*, in: *Russia and Serbia in the contemporary world: bilateral relations, challenges and opportunities*, (eds. Bogdan Stojanović, Elena Georgievna Ponomareva), (Belgrade, Institute of International Politics and Economics, 2020, pp.169-170).

diskursu tako i u literaturi, uključujući i udžbenike.⁹ U procesu dekonstrukcije jugoslovenskog identiteta u korist nacionalnog pre tri decenije ideologija zajedništva je percipirana kao neprijateljska, i oko nje su osmišljeni narativi i aktivnosti.¹⁰ Pored toga, polarizujuće i kontroverzne istorijske teme mogu imati značajnu primenu u podržavanju logike političkih mitova, što je posebno prisutno u balkanskim društvima, u kojima oduvek postoje brojne linije podela. Takve aktivnosti ne samo da odvrću pažnju od nekontroverznih a zaslužnih ličnosti i tema, već i stvaraju pogrešnu percepciju o čitavom toku istorije kao isključivo borbe i sukoba. Iz tih razloga domeni poput društvene istorije – kako su ljudi zapravo svakodnevno živeli i radili - zanemareni su u akademskoj i školskoj literaturi. Zašto? Jer je politička istorija, interesantna kakva jeste, primarni izvor inspiracije za nedosledne interpretacije, propagandu i mitove, u službi političke mobilizacije.¹¹ Na tom tragu, u daljem tekstu biće analizirana verovatno najpoznatija dva govora Slobodana Miloševića, održanih na Ušću 1988. godine i na Gazimestanu naredne godine. Ti diskursi, kako je svojevremeno zabeležio i Stevan K. Pavlović, predstavljali su amalgam kontradiktornih elemenata, od socijalističkih ideja, preko simbola nacionalnog buđenja, preko komemorativnih i mitoloških poveznica, do upozorenja i pretnji savremenim neistomišljenicima.¹²

Govori na beogradskom Ušću i na Gazimestanu: idejna skica „Slobodne Srbije“

⁹ Darko Gavrilović, Kreiranje istorije mržnje; dominantni narativi kao potencijalni distributeri međunacionalnih tenzija između Srba i Hrvata, u: *Sto godina srpsko-hrvatskih odnosa ((1918-2018), dominantni narativi i kulture sećanja*), (Novi Sad/Golubić (Obrovački); 2018, Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje /Udruga za povijest, suradnju i pomirenje), str. 10.

¹⁰ Gordana Đerić, „Mitski aspekti srpskog identiteta“, *Filozofija i društvo*, XIX-XX, 2002, str. 248.

¹¹ Konsultovati: Florian Bieber, “Nationalist Mobilization and Stories of Serb Suffering: The Kosovo myth from 600th anniversary to the present“, *Rethinking History*, 6:1, 2002, str. 95-110.

¹² Stevan Pavlović, *Srbija (istorija iza imena)*, (Beograd; Clio, 2004, str. 236-237).

Predsednik Predsedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije, Slobodan Milošević, postao je široko prepoznata ličnost nakon svoje posete Kosovu usled pogoršanih albansko-srpskih odnosa 1987. godine. Tokom sastanka između delegacije Saveza komunista Srbije sa lokalnim srpskim predstavnicima, veliki broj kosovsko-metohijskih Srba okupio se ispred Doma kulture u Kosovu Polju, pri čemu je došlo do fizičkih i verbalnih kontakata sa pripadnicima lokalne policije, koju su činili mahom kosovski Albanci. Nakon toga Milošević izlazi ispred ulaza Doma kulture gde izriče jednu od svojih najpoznatijih replika „Niko ne sme da vas bije“, koja ga je načinila simbolom zaštitnika nacije.¹³ Do današnjeg dana postoje oprečna mišljenja o tome da li je ovaj događaj predstavljao provokaciju tj. da li su delovi okupljenog naroda bili poslani na skup s namerom da se izazovu sukobi, ili je do komešanja došlo spontano ili kao rezultat težnje ka prekomernoj upotrebi sile od strane lokalnih policijskih organa. Kako god bilo, događaj se vrlo razlikovao u odnosu na ranije posete Miloševićevog bliskog kolege Ivana Stambolića, koji nije podržavao nacionalističku retoriku.

Nakon čuvene replike, Milošević nakon toga od polupoznatog birokrate prerasta u kultnu figuru u srpski-naseljenim sredinama širom SFRJ, sa reputacijom nekoga kome nije problem da bude beskompromisan kad su “interesi naroda” u pitanju. Kao rezultat narasle podrške, u narednom periodu dolazi do ostavke prethodno najjače političke figure, Ivana Stambolića, predsednika Predsedništva Socijalističke Republike Srbije, što je, uz smene drugih zvaničnika, označilo prevagu struje naklonjene Miloševiću i u političkim institucijama. U narednih godinu i po dana usledile su anti-birokratske revolucije, niz masovnih demonstracija u Vojvodini, Crnoj Gori i na Kosovu nakon koje su rezultirale inaugurisanjem vlada bliskih Miloševićevom programu i

¹³ Ilustrativan pregled uspona Miloševića: Kosta Nikolić, Niko ne sme da vas bije - Slobodan Milošević u Kosovu polju 24-25 April 1987, (Beograd; Institut za savremenu istoriju, 2006).

predstavljale uvod u usvajanje novog Ustava SR Srbije i, između ostalog, veći stepen republičkih ovlašćenja u odnosu na pokrajinska. Anti-birokratske revolucije nisu bile jednoznačne, već su nastupile kao rezultat dvojnih tendencija: onih koje su proistekle „odozdo“, kao i težnje elita da takve procese usmeravaju.¹⁴ Politička mobilizacija u okviru tih procesa bila je i neformalna (odraz „spontanosti“, „narodne volje“), ali je korišćena i institucionalno.¹⁵ U toku antibirokratskih institucionalnih aktivnosti južnoj srpskoj pokrajini formalno je vraćen deo starog naziva “Metohija” koji je izostavljen u Ustavnom zakonu iz 1969. godine, čime je na simbolički način uspostavljen primat Republike Srbije i na tom području, dok je u praksi „ponovno objedinjenje“ održavano vanrednim stanjem koje je uvedeno zbog otpora albanskog stanovništva.¹⁶

Dva su govora obeležila period kada je Slobodan Milošević trasirao svoj put harizmatičnog vođe: na beogradskom Ušću u novembru 1988, i na Gazimestanu na Kosovu, u junu 1989. godine. U narednim segmentima biće analiziran sadržaj tih govora i pojašnjen kontekst u okviru kojih su oni predstavljeni.

Nakon uspešno završene antibirokratske revolucije u SAP Vojvodini koja je ishodovala smenom prethodno izabраниh predstavnika, na beogradskom Ušću je u novembru 1988. godine organizovan masovni skup pod donekle zavaravajućim nazivom “Miting bratstva i jedinstva”. Skupu je, prema različitim procenama, prisustvovalo nekoliko stotina hiljada ljudi.¹⁷ Analogija sa spasiteljskim narativom vidljiva je već u uvodnoj rečenici predsednika Predsedništva CK SKS Miloševića da

¹⁴ Detaljnije o prirodi antibirokratskih revolucija: Nebojša Vladislavljević, *Antibirokratska revolucija*, (Beograd; Arhipelag, 2020).

¹⁵ Vladimir Ribić, „Politička mobilizacija srpskih komunista u prvoj fazi „Antibirokratske revolucije““, *Issues in ethnology and anthropology*, Vol. 5, No. 3, 2010, str. 201-202.

¹⁶ Stevan Pavlović, *Srbija (istorija iza imena)*, (Beograd; Clio, 2004, str. 234-235).

¹⁷ Isto.

tako veliki skup nije održan u glavnom gradu od kada je oslobođen.¹⁸ Osim što se na taj način želela uspostaviti analogija sa partizanskim oslobodiocima, takav izbor reči mogao je implicitno da bude tumačen i u kontekstu oslobođenja od prethodnih stega (poput onih socijalističkih), tako da su ovi i drugi aspekti govora sadržali ambivalentnost i višesmislenost, što je tipično za Miloševićeve narative.

Tamo gde je to povoljno za oratora, govor je inspirisan socijalističkim mislima, poput dela gde se navodi da “smo stali na putu za društvo koje smo u Revoluciji želeli“, što s druge strane ne znači da ono ne može biti ostvareno. Pa ipak, Milošević dalje smatra da bi za potrebe boljeg života trebalo menjati mnogo toga u politici putem obuhvatne društvene reforme, a da prioritetni zadatak za Srbiju treba da bude smirivanje situacije na Kosovu, pri čemu se ističe da bi isto trebalo da bude prioritet i za Jugoslaviju, jer je sloga naroda i radnika „uvek bila najlepša osobina“. Koketiranje sa socijalističkim narativom zapravo je u funkciji ne samo kritike drugih konstituenti, već i opravdavanja potrebe za nadnacionalnim promenama na nivou SFRJ.

Dalje se navodi da manjak empatije za “beskrajnu patnju“ kosovskih Srba i Crnogoraca izaziva bol građanima Srbije. To predstavlja jedan od primera izolacionističkog diskursa, gde se ističe stradalništvo jedne strane i nerazumevanje drugih. Ta spoznaja, kako dalje govori Milošević, kružila je prethodnih meseci Srbijom i pretvorila se u snagu koja će „zaustaviti teror“ na Kosovu i objediniti Srbiju. Pod time se misli na talas demonstracija koje su zahvatile različite delove Srbije, pre svega na Vojvodinu koja je svega mesec dana ranije ishodovala upodobljavanjem pokrajinske vlasti sa zvaničnim republičkim političkim kursom. Takođe se time najavljuje povratak Kosova

¹⁸ U daljem tekstu biće analiziran govor Slobodana Miloševića sa mitinga na beogradskom Ušću (1988). Govor je dostupan na adresi YouTube platforme: Slobodan Milošević Ušće 1988, <https://www.youtube.com/watch?v=RvXgqKWwUzk>, a podelio ga je Stefan Lazarević, 2015 godine. Pristupljeno: 05.05.2021.

pod ustavne okvire Srbije koji je etapno sproveden do 1990. godine, a koji je odbačen od strane albanske zajednice.

Kako se dalje ističe u govoru, rukovodstvo može ili da se bori za Kosovo, ili “će ga odneti vreme”.¹⁹ Na taj način zagovara se potreba za političkom intervencijom Beograda na teritoriji južne pokrajine, a kao posledica narodnih zahteva. Dalje se poručuje da svi Albanci koji “poštuju druge ljude” (misleći verovatno na druge nacionalnosti, prim. aut)...”u svojoj su zemlji”, čime se pravi distinkcija u odnosu na “šoviniste” koji štete ne srpskoj i crnogorskoj, već i albanskoj zajednici.²⁰ Time se implicitno poručuje da oni koji ne poštuju druge (tj. u prenesenom značenju državni poredak) nisu dobrodošli. Za bitku protiv “kosovskog zla” lek treba da bude jugoslovenska solidarnost, na osnovu koje je ta država i uspostavljena pedeset godina ranije.²¹ Zajednički stav tj. zabrinutost Saveza Komunističke Jugoslavije se posmatra kao dobar signal u prevazilaženju loše situacije.

U poslednjem delu obraćanja Milošević polemizuje o održavanju skupa srpskog ogranka Saveza komunista na kojem će primarni fokus biti na privrednim pitanjima (što je njemu kao ekonomisti po struci predstavljalo pogodnu tematiku). Međutim, osim navoda da se time želi podići standard čitavog društva i popraviti niz sektora (od zdravstva, preko obrazovanja, do kulture i nauke, itd), neupadljivo se navodi i politički aspekt – da je potrebno da se ostvari jedinstvo i jednakost Srbije sa drugim jugoslovenskim konstituentama. Dalje autor navodi uverenje da će jugoslovenski narodi prevazići nesuglasice i uspeti da sačuvaju i unaprede zemlju, da zemlja neće „izdahnuti za konferencijskim stolom“ i da će se ta značajna tekovina „velikom borbom i braniti“. Uprkos tome

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto.

²¹ Isto.

što se u ovom konkretnom kontekstu mogućnost oružanog sukoba metaforički vezivala za očuvanje tekovina jugoslovenskog zajedništva, sintagma kojom se odbija diplomatsko pregovaranje („konferencijski sto“) u korist vojevanja, barem retrospektivno posmatrano zvuči sumorno i zlokobno. To je utoliko više slučaj ako se uzme u obzir da je čak i jedna supersila – SSSR – par godina kasnije rasformirana upravo u jednom takvom formatu, tokom Beloveške konferencije, dok je SFRJ utonula u sve krvavije međuetničke obračune.

Na kraju govora se u ritualnom maniru navode parole o veličanju Jugoslavije, Srbije, ideala poput slobode, pravde, bratstva i jedinstva.²² Pa ipak, uprkos nominalnom isticanju ovakve simbolike, u govoru provejavaju ne samo aluzije za nepravdom i zapostavljenošću Srbije u okviru federalne države, već i najava preuređenja jugoslovenskog prostora u kontekstu novih ekonomskih i političkih okolnosti. Premda ti signali ne idu dalje od obrisa i nagoveštaja, narativ je takav da vodi utisku o neophodnosti izmena, o potrebi za većim prisustvom Srbije u tom prostoru, o opasnosti koje predstavljaju nesuglasice na unutrašnjem nivou. Dok je u periodu održavanja ovog skupa u Poljskoj već uveliko tekao dijalog između sindikata „Solidarnost“ i komunističkih vlasti (koje su predstavljale uvod u stvaranje pluralističkog konteksta), u Miloševićevom govoru liberalni elementi nisu tema; sam termin „demokratija“ se ne spominje nijedanput u celom izlaganju.²³

Nešto više od pola godine nakon beogradskog skupa, na Gazimestanu je 28. juna 1989 održan kulturni skup kojim se obeležavalo šest stoleća od Kosovske bitke. Kako Milošević navodi, „igrom istorije i života“ došlo se do toga da baš te, 1989. godine, Srbija vraća „svoju državu i dostojanstvo“.²⁴ Naime, svega mesec dana ranije, Milošević je postao predsednik Predsedništva

²² Isto.

²³ Isto.

²⁴ U daljem tekstu biće analiziran govor Slobodana Miloševića sa Gazimestana (1989). Govor je dostupan na adresi na YouTube platformi: Dokumentarna emisija Balkan, 600. GODINA OD KOSOVSKE BITKE 1389-1989: Proslava i govor

Srbije, odnosno, faktički predsednik republike, a povratak dostojanstva i državnosti povezuje on povezuje sa upravo tom činjenicom, kao i dešavanjima koja su im prethodila. Kako dalje nastavlja, stvari koje su poznate o boju se protežu duž granica mitologije i činjenica, što po njegovom mišljenju nakon tolikih godina nije toliko ni važno, za razliku od onoga što je ostalo u kolektivnom sećanju: nesloga i izdaja. Ti su elementi bili prisutni i u Drugom svetskom ratu, pa i u posleratnom dobu, kada su rukovodioci srpske jedinice pravili ustupke koji bi u moralnom i povesnom smislu za druge nacije bili neprihvatljivi. „Srpsko biće“ oduvek je bilo naklonjeno slobodi i „nikada nije eksploatisalo druge“, ali uprkos tome, kao posledica „vazalnog mentaliteta“, i „inferiornosti političara“ interesi države bili su decenijama unazađivani. Ipak, kako navodi, Srbija je u međuvremenu postala „jedinstvena i ravnopravna“, i ako bude sloge, napredak svih građana biće omogućen.

Premda navodi da u Srbiji oduvek žive pripadnici drugih naroda, i svoje „iskreno ubeđenje“ da to ne predstavlja „hendikep“, Milošević potom prelazi na diskurs o naprednom socijalizmu koji ne treba da dopusti nacionalne, verske i druge podele, već da vrednuje ljude prema njihovom radu i poštenju. Pa ipak, konstatuje da u zajedničkoj državi traje kriza, pre svega nacionalna, a da neprijatelji (kako oni međunarodni, tako i unutrašnji) takve procese „organizuju“ kako bi razbili jedinstvo zemlje. Međutim, kako dalje tvrdi, za održavanje zajedničke države, kao i za njeno napredovanje, neophodna je ravnopravnost među narodima, a pojmovi poput sloge i zajedništva poseban odjek imaju na Kosovu Polju, oličenju sukoba i potkazivanja. Ta je nesloga bila „presudna za gubitak bitke“ i za „petovekovnu“ okupaciju koja je usledila. Doduše, autor odmah iznosi rezervu da „sve i da nije tako“ (sa istorijskog stanovišta), da je u kolektivnom pamćenju upravo

nesloga doživljena kao glavni poraz, i za kolaps države koji je usledio. U tom smislu, vešto se manipuliše činjenicom da nema dokaza da je „izdaja“ predstavljala uzrok za takav ishod, pa ni da se radilo o vojnom porazu (budući da su vođe obe vojske izgubile život i veliki deo armije), tvrdeći da „i da nije tako, narod je to tako upamtio“ (prim. aut). Obaveza naroda je, nastavlja Milošević, da (neslogu) „sam otkloni“, kako bi izbegao dalje poraze.

Imajući u vidu navedeno, politička poruka je jasna: jedino složno „okupljanje oko zastave“ (prim. aut) sprečava nacionalne neuspehe, a srpski narod, prema Miloševiću, to počinje da shvata. Po njegovim rečima, kosovski boj predstavlja i otelotvorenje junaštva, kao i inspiracije u kulturnom nasleđu, posebno u održavanju sećanja na „neporaženost“ pri propasti. Ali šest stotina godina kasnije, bitke i dalje traju; kako navodi Milošević, one ne podrazumevaju oružje, mada ni to nije odbačeno.²⁵ Time se nagovešava čak i najgori mogući scenario razdruživanja zemlje, koji se nedugo potom, nažalost, i obistinio. U tim bojevima se ne može pobediti bez neustrašivosti. Ipak, govornik ponovo pravi otklon, navodeći da je glavna borba ona za prosperitet u privrednom, političkom i drugom smislu, kako bi se približilo 21. stoleću, ali uz „srčanost“ koja je uvek nužna.

Milošević govor završava hrišćanskom retorikom, upotrebljavajući *Antemurale Christianitatis* koncept pri tumačenju istorijskih događaja. Kako navodi, 1389. narod je branio ne samo sebe, već i sam kontinent, vršeći ulogu štita za evropsku civilizaciju. Iz tog razloga on posmatra kao bizarno ispitivanje pripadnosti srpskog naroda evropskom kulturnom krugu. Na taj način se zapravo kritikuje savremeni evropski liberalni koncept, koji Miloševiću nije bio po ideološkoj i drugoj meri, bez obzira na činjenicu da je SFRJ do tog perioda predstavljala primarnog partnera Evropske zajednice (EZ) u istočnoj Evropi. S druge strane, takva je retorika predstavljala i reakciju na sve

²⁵ Ričard Krempton, *Balkan posle Drugog svetskog rata*, (Beograd; Clio, 2003, str. 330).

evidentnije mešanje EZ u jugoslovensku krizu.²⁶ Kako god bilo, po Miloševićevom mišljenju, Srbija je oduvek deo Evrope „na svoj način“, koji je u skladu s njenim inherentnim „dostojanstvom“ čime se podvlači sklonost ka suverenom odlučivanju, makar i po cenu razmimoilaženja s drugima.²⁷ Takav je izolacionistički diskurs zapravo i ostao na snazi tokom predstojećih godina, uz još veći zazor i animozitet spram političkog Zapada, koji je jačao uporedo sa sve obuhvatnijom međunarodnom izolacijom. Na tom tragu, kako autor navodi, nastoji se izgraditi naprednije društvo, koje bi bilo deo šireg prosperiteta zajedničke države. Na samom kraju, za razliku od beogradskog govora, Milošević na prvom mestu nazdravlja kosovskim junacima i Srbiji, a tek onda Jugoslaviji. Dok je to s jedne strane razumljivo imajući u vidu mesto, vreme i priliku, s druge strane, činjenica da je savezna država i jugoslovenski koncept u govoru upotrebljavan u negativnom tonu odražava govornikov pesimizam u pogledu opstanka zajedničke države.

Zaključak: Zaključci istraživanja su da je izolacionistički diskurs korišćen na dva nivoa. Na unutrašnjoj ravni narativ je korišćen tako da uputi na razjedinjenost, na navodnu izdaju, da ukaže na one koji su percipirani kao nepatriotski akteri. Tu se zapravo radi o neprijateljima nacije koji su želeli da Srbiju ukalupe u stanju „vazalnog mentaliteta“. Na spoljnoj ravni, narativ je nastojao da uputi na stav međunarodne zajednice, pre svega evropskog političkog Zapada, koji ne samo da razvoj situacije u Jugoslaviji posmatra drugačije, već i uz izvesnu nezahvalnost spram civilizacijskog doprinosa srpskog naroda u očuvanju kontinenta. Ključna poruka u tom delu, iako u govorima nije detaljno elaborirana, jeste da je Evropa napustila Srbiju, iako je ona vekovima

²⁶ Isto, str. 319.

²⁷ Dokumentarna emisija Balkan, 600. GODINA OD KOSOVSKE BITKE 1389-1989: Proslava i govor Slobodana Miloševića na Gazimestanu, <https://www.youtube.com/watch?v=4a5ct7vVcgk>, dodato 2014, pristupljeno: 01.06.2021.

branila kontinent od spoljnih zavojevača. Uloga Miloševića jeste slična spasiteljskoj; on štiti naciju od nepravедnih napada unutrašnjih i spoljnih neprijatelja. Ta se uloga upravo ističe pomoću kosovske simbolike, gde se uspostavlja neka vrsta korelacije i kontinuiteta sa srednjevekovnim herojima, i to takođe dvostruko: i na unutrašnjoj i na spoljašnjoj ravni. Unutrašnji neprijatelji, koji su doprineli vojnom porazu u srednjem veku, sada su poprimili drugačije oblike; spoljašnji rivali, s druge strane, kao nekada Osmanlije, žele da menjaju naše tradicije i običaje i upodobе ih sa svojim perspektivama. Indikativno je da se termin „albanski“ ne spominje nijedan put u podužem komemorativnom govoru, iako su etničke tenzije i tada bile prisutne.

Govori na beogradskom Ušću (1988) i Gazimestanu (1989) vrlo su ilustrativni za izolacionističke tendencije koje su godinama dominirale političkim narativom Srbije. Simbolika je imala posebno zapaženu ulogu u oživljavanju nacionalističkih i suverenističkih trendova. Govor na Ušću, iako usmeren ka domaćem mnjenju, bio je održan pod jugoslovenskim geslom “Bratstvo i jedinstvo”, čime su poruke nominalno mimikrirane u tadašnje političke okvire. U ovom, kao i gazimestanskom govoru, insistira se na neslozi, neravnopravnosti i nesolidarnosti sa srpskim narodom kao osnovnim problemom u funkcionisanju savezne države. U tom je narativu Kosovo poslužilo kao pokazni argument ne samo za viševekovnu srpsku patnju, već i za dugogodišnju jugoslovensku ignorantnost. Šestovekovni pomen kosovskim herojima iskorišćen je ne samo radi očuvanja sećanja na istorijski događaj, već i instrumentalistički, za uspostavljanje analogija sa tadašnjim političkim događajima. U njima glavnu ulogu igraju ne osobe, već kolektivna sećanja, koja upozoravaju da izdaja i nesloga mogu samo da vode novim patnjama. U službi tih sećanja je i *Antemurale Christianitatis* narativ o odbrani evropske civilizacije od osmanlijske invazije. Time se želi poručiti da isto kao što je Srbija pre šest vekova branila kontinent, da ga tako i sada brani,

kroz svoju suverenu perspektivu, koja ni danas nije po volji drugih (u ovom slučaju političkog Zapada).

Takav diskurs sadrži i elemente nacionalne izuzetnosti, odnosno posebnosti (engl: *Exceptionalism*). Po toj paradigmi, nacionalna kultura je jedinstvena, sa posebnom istorijom, vrednostima i sistemom uverenja koja nisu uporediva sa drugima. Nacionalna izuzetnost i izolacionizam su dve strane iste medalje, predstavljajući naciju gotovo kao usamljeno ostrvo, otuđenog od drugih posebnim istorijskim okolnostima, sećanjima i interpretacijama.²⁸ U Srbiji je takva vrsta suverenističkog narativa korišćen, između ostalog, i kao neka vrsta pokrića za status međunarodno izolovane zemlje. Političke elite su ohrabrivale perspektivu o jedinstvenom stradalničkom putu zemlje koji niko drugi ne može da razume, što je pojačavalo osećaj napuštenosti i u samom društvu. Međutim, jedna od osnovnih uloga takve perspektve bila je da se nacionalistički narativ održi živim i ubedljivim. Jedna od posledica bila je percepcija da je nacija izolovana i otuđena samo zato što ima svoj posebni i jedinstveni način sagledavanja stvari. Mit o izuzetnosti tako je korišćen kao ideološko oruđe za održavanje izolovane političke matrice, ali implicitno i za diskreditaciju drugačijih perspektiva, i to ne samo u kontekstu nacionalizma, već i u pogledu odbacivanja jugoslovenskog i socijalističkog nasleđa tokom poslednje decenije dvadesetog veka.

Summary: This paper contains the analysis of political discourse in Serbia prior to the escalation of the Yugoslav crisis. The author will specifically focus on the isolationist narratives, aiming to identify and explain its chief manifestations. The isolationist discourse served a dual purpose: to

²⁸ O dugotrajnosti koncepta britanske izuzetnosti koji je imao ulogu i u procesu istupanja iz Evropske unije konsultovati: Miloš Petrović, Bregzit kao ishod ambivalentne britanske politike prema evropskoj integraciji, Međunarodni problemi, Vol. LXXII, br. 3, 2020, str. 547.

point to the worsened position of the nation internally, within Yugoslavia, and externally, in the international context. Such discourse is also interpreted in the context of the Exceptionalism myth, which was used towards a two-fold goal: to point out to the worsened position, supposed unfair policies and trends, on one hand, and to encourage the national self-confidence, and perhaps also the superiority perception, on the other side. To illustrate such phenomena, the author analyzes the speeches of Slobodan Milošević, which also include the *Antemurale* Christianitatis myth and other aspects which encouraged the distancing, alienation, but also psychological mobilization for the period of conflicts which ensued.

Key words: isolationism, political discourse, political narratives, Yugoslav crisis, Serbia, speech, Exceptionalism, *Antemurale* Christianitatis.